

УДК 94 (430) «1555–1580»

Каріков С.А.,

к.і.н., доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Національного університету цивільного захисту України,
karikov.nuczu@gmail.com

Україна, м. Харків

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ «ДРУГОГО ПОКОЛІННЯ» ЛЮТЕРАНСЬКИХ РЕФОРМАТОРІВ

У статті представлено характеристику діяльності «другого покоління» реформаторів, які продовжили справу Мартіна Лютера. Автор зосереджує увагу на визначенні особливостей їх діяльності після Аугсбурзького релігійного миру 1555 р. Зазначено, що реформатори у 50–70-х рр. XVI ст. зосередилися на вирішенні теологічних проблем, участі в церковній службі, викладанні у школах й університетах. Зроблено висновок, що діяльність «другого покоління» лютеранських реформаторів сприяла успішному врегулюванню конфесійно-політичної ситуації в німецькому суспільстві раннього Нового часу.

Ключові слова: Реформація, конфесіоналізація, лютеранство, Аугсбурзький релігійний мир, курфюршество Саксонське, «друге покоління» реформаторів.

Постановка проблеми. Прикметною рисою новітніх досліджень проблеми лютеранської конфесіоналізації в Німеччині стає зростання уваги до характеристики осіб, які брали активну участь у розбудові конфесійних засад німецького суспільства раннього Нового часу. Це дає змогу визначити їх персональний внесок у здійснення конфесіоналізації.

Представники сучасної історіографії лютеранської конфесіоналізації активно звертаються до біографічного жанру [див.: 1;2;3;4 та ін.], проте в центрі їх уваги традиційно перебувають лідери Реформації – Мартін Лютер, Філіп Меланхтон, Йоганн Бугенхаген. Між тим, на нашу думку, поряд із цими видатними діячами, які перебували у витоків евангелічного руху, варто згадати і тих осіб, які продовжили їх справу, забезпечивши рецепцію принципів Реформації у наступні періоди історичного розвитку німецького суспільства.

У цьому аспекті видається доречним застосування дослідницьких підходів, що дають змогу розкрити специфіку конфесійно-політичного життя німецького суспільства на різних етапах. Зазначена специфіка визначалася, серед іншого, певними відмінностями в діяльності представників евангелічного табору, на які звернули увагу сучасні історики. Зокрема, Ф. Пресс звертається до означеної проблеми, з'ясовуючи характерні особливості «другого покоління» лютеранських територіальних правителів [5, S.242]. Р. Штраубель та У. Вайсс, розвиваючи зазначений підхід, вказують, що другій половині XVI ст. був притаманний образ «доброчесного» правителя, який перебував у постійних турботах щодо устрою церкви, укорінення обраної ним догми [6, S.15].

Подібний підхід, на нашу думку, забезпечує перспективи визначення специфічних ознак та особливостей діяльності інших соціальних груп і станів, що брали безпосередню участь у здійсненні лютеранської конфесіоналізації на теренах Німеччини. У цьому зв'язку насамперед варто звернутися до характеристики тих реформаторів, які продовжили справу Мартіна Лютера, Філіпа Меланхтона, Йоганна

Бугенхагена у 50–70-х рр. XVI ст. Цим визначається актуальність нашої статті.

Мета роботи – схарактеризувати основні напрями діяльності «другого покоління» лютеранських реформаторів після укладання Аугсбурзького релігійного миру та визначити їх головні досягнення.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають дослідники, розвиток лютеранства після 1555 р. характеризувався трьома головними процесами:

- відмежуванням від інших віросповідань;
- внутрішньою консолідацією завдяки об'єднанню різних напрямів;
- формуванням територіальної церкви під егідою територіальних князів [7, с.96].

Зміст указаних процесів великою мірою визначався активністю тих церковних діячів, які у 50–70-х рр. XVI ст. розвивали теоретичні положення евангелізму і здійснювали їх практичну реалізацію. Переважно це були люди, які отримали освіту у школах та університетах, реформованих на засадах лютеранського віровчення у 20–40-х рр. XVI ст. З одного боку, завдяки цьому їх шлях до визнання істинності принципів евангелізму, був внутрішньо менш суперечливим, ніж у фундаторів реформаційного руху (варто згадати тривалі ідейні шукання Мартіна Лютера або критику Йоганном Бугенхагеном перших виступів з ідеями Реформації), оскільки значною мірою спирався на підтримку останніх, яка полегшила наступному поколінню реформаторів набуття досвіду, засвоєння знань, зміцнення переконань. З другого боку, на такому шляху наступникам Мартіна Лютера, Філіпа Меланхтона, Йоганна Бугенхагена виявилось необхідним докласти значні особисті зусилля для реалізації ключових ідей лютеранства за нових історичних умов, коли потрібно було не тільки витримувати зовнішній тиск із боку прихильників католицизму, але й долати серйозні внутрішні розходження між прибічниками різних напрямів евангелічного віровчення.

Укладання Аугсбурзького релігійного миру дало змогу представникам «другого покоління» реформаторів без перешкод поширювати набуті знання серед

населення євангелічних територій Німеччини й поглиблювати зміст лютеранського віровчення. Вони посідали різні посади в лютеранській церковній організації – пасторів, проповідників, суперінтендентів, викладачів шкіл та університетів, – кожна з яких відкривала широкий простір для здійснення реформаторської діяльності. У межах нашої розвідки варто звернутися до праці найбільш значущих представників «другого покоління» лютеранських реформаторів.

До відомих послідовників Лютера у другій половині XVI ст. належав Пауль Ебер (1511–1569), який здобув освіту у Нюрнберзі і Віттенберзі. У сучасній історіографії він характеризується як «забутий послідовник Бугенхагена та Меланхтона», оскільки його ім'я згадується у працях з історії лютеранської конфесіоналізації порівняно нечасто. Між тим після смерті згаданих найближчих соратників Лютера саме Ебер перейняв на себе низку їх головних обов'язків, зокрема – читання лекцій на теологічному факультеті Віттенберзького університету (у грудні 1559 р. йому було присуджено ступінь доктора теології) [8, S.21].

Пауль Ебер продовжив справу Меланхтона у викладанні й організації навчального процесу на теологічному факультеті. Так, він приділив значну увагу забезпеченню студентів стипендіями, а також здійснив низку ординацій євангелічних священнослужителів. Крім того, Ебер узяв активну участь у проведенні перевірок євангелічних парафій на території курфюршества Саксонського, зокрема – у генеральній візитації 1555–1556 рр.

З 1559 р. до смерті Ебер виконував обов'язки генерального суперінтендента курфюршества Саксонського. У 60-х рр. XVI ст. він був не тільки одним із найбільш відомих професорів Віттенберзького університету, екзаменатором і наставником численних священнослужителів курфюршества Саксонського, але й провідником у поширенні євангелічного віровчення за межами Саксонії, консультантом територіальної влади у вирішенні богословських і церковних організаційних проблем, посередником у розв'язанні кадрових питань шкіл, університетів, церков, редактором і цензором академічних та теологічних творів [8, S.37–38].

Як реформатор, Пауль Ебер у своїй теологічній діяльності приділяв головну увагу зміцненню догматичних положень лютеранства, розвиваючи ідеї Філіпа Меланхтона. Як зазначає Ф. Леппін, участь Ебера у дискусіях між філіпістами та гнезіолутеранами варто розподілити на два етапи. На першому етапі (до 1560 р.) реформатор був соратником Меланхтона, на другому (після смерті «наставника Німеччини») постав його активним послідовником, відіграючи провідну роль серед саксонських теологів [9, S.44]. Проте намагання Ебера, спираючись на принципи Євангелія й апелюючи до свободи совісті кожного віруючого, врегулювати розходження між філіпістами та гнезіолутеранами мирним шляхом для посилення ідейної консолідації лютеранського угруповання у протистоянні з католиками та кальвіністами у 60-х рр. XVI ст. не мали великого успіху.

Серед гнезіолутеран – представників «другого покоління» реформаторів варто виокремити постать Симона Музеуса (1521–1576) – одного з найближчих соратників лідера гнезіолутеранського угруповання Матіаса Флація. Здобувши вищу освіту в університетах Франкфурта-на-Одері і Віттенберга, у 1557 р. Музеус приєднався до гнезіолутеранського угруповання в ернестинській Саксонії, спочатку в якості пастора в Айсфельді, а згодом – в Єні, де обійняв посади суперінтендента і професора теології в університеті.

Протягом діяльності в Єні Симон Музеус брав участь в укладанні «Веймарської Книги Спростування», що стала офіційним документом євангелічного віровчення у володіннях ернестинських Веттінів. Крім того, реформатор узяв участь у теологічній дискусії між Матіасом Флацієм і Вітторіно Штрігелем у серпні 1560 р., присвяченій проблемі рабства і свободи волі людини, підтримавши позицію Флація.

За деякий час Флацій та Музеус були позбавлені викладацьких посад саксонським герцогом Йоганном Фрідріхом, коли вони виступили проти його планів змінити правління консисторії в Єні [10, S.303]. Після цього Музеус працював придворним проповідником у Шверіні, викладачем університету в Ростоці, а наприкінці життя став суперінтендентом у Мансфельді.

Вагомий внесок у подолання внутрішніх конфліктів у середовищі лютеран у другій половині XVI ст. здійснив Давид Хітройс (1531–1600). Розпочавши освіту на артистичному факультеті Тюбінгенського університету й отримавши звання магістра вільних мистецтв, надалі він продовжив навчання у Віттенберзькому університеті, де ідейно зблизився з Меланхтоном. Здобувши вищу освіту, Хітройс деякий час працював у Віттенберзі, читаючи в університеті лекції за відомою працею Меланхтона «*Locī communes*».

Після завершення Шмалькальденської війни 1546–1547 рр. Давид Хітройс залишив Віттенберг. Надалі він працював у Гейдельберзі, Тюбінгені, а з 1550 р. – у Ростоці (з 1563 р. він став ректором місцевого університету), звідки запрошувався протестантами Нижньої Австрії для допомоги у створенні євангелічних церковних статутів. Пізніше Хітройс узяв активну участь у розробці «Формули згоди» (1577), ухвалення якої заклало основу для примирення представників різних напрямів лютеранства й оформлення ранньої ортодоксії [11, S.424]. Він також створив низку праць, присвячених церковній організації доби Реформації, ставши одним із перших істориків лютеранської церкви.

Ще одним відомим представником «другого покоління» лютеранських реформаторів став Ніколаус Зельнекер (1530–1592). Здобувши освіту у Віттенберзькому університеті, він був рекомендований Меланхтоном на посаду викладача філософського факультету, а з 1556 р. став його деканом. Пізніше Зельнекер став проповідником при дворі курфюрста Августа, а згодом – професором теології в університетах Єні та Лейпцига, доклавши значних зусиль для оформлення лютеранської догматики. Наприкінці життя він працював суперінтендентом у Хільдесхаймі.

Найбільш вагомим внеском Ніколауса Зельнекера у справу лютеранської конфесіоналізації стала його участь

у розробці «Формули згоди» [11, S.425]. Вона увійшла до збірки фундаментальних віросповідних книг лютеранства – «Книги згоди» (1580), підготовленої до 50-річного ювілею виголошення «Аугсбурзького віросповідання» на Аугсбурзькому рейхстазі 1530 р. [12, S.216]. Також набули відомості написані Зельнекером духовні гімни і пісні, що використовувалися в євангелічному богослужінні.

Діяльність Ебера, Музеуса, Хітройса, Зельнекера, якій були притаманні пошук загальних шляхів і конкретних засобів об'єднання лютеран, засвідчує консолідуючу роль лютеранської конфесіоналізації, спрямованої до всіх станів німецького суспільства. Церковні інстанції конфесійно-політичної доби, у діяльності яких брали активну участь названі реформатори, охоплювали провідні політичні сили німецького суспільства раннього нового часу: дворянство, бюргерство, сільські общини. Тим самим новостворена церковна організація не тільки стверджувала непорушність станових кордонів, але й об'єднувала суспільство [7, с.120-121].

Ухвалення «Книги згоди» стало важливим рубежем консолідації німецького суспільства раннього Нового часу. Зазначена подія забезпечила підґрунтя для подальшого розвитку лютеранської ортодоксії, що надалі постала провідним напрямом євангелічного віровчення в німецькому суспільстві. Ключовою ознакою лютеранської ортодоксії стало закріплення чітко визначених теологічних принципів на рівні функціонування територіальної церковної організації. Вагомий внесок у досягнення такого результату здійснили «молоді реформатори», завдяки праці яких протягом 50–70-х рр. XVI ст. поступово було подолано тривалий ідейний розкол євангелічного угруповання і тим самим виведено лютеранство на новий рівень історичного розвитку.

Висновки. Таким чином, представники «другого покоління» лютеранських реформаторів в особі Пауля Ебера, Симона Музеуса, Давида Хітройса, Ніколауса Зельнекера та їхніх соратників стали гідними продовжувачами справи Реформації. Рецепція принципів євангелізму була забезпечена безпосереднім знайомством згаданих діячів із Лютером, Меланхтоном, Бугенхагеном, навчанням у Віттенберзі під керівництвом лідерів Реформації і подальшою співпрацею з ними. Вірність молодих реформаторів принципам лютеранства надалі виявила себе в їх активній теологічній, пасторській, викладацькій, візитаційній діяльності на теренах курфюршества Саксонського та в інших євангелічних територіях Німеччини.

Завдяки активності «другого покоління» реформаторів у процесі конфесіоналізації відбулося поступове подолання ідейних розходжень між прибічниками лютеранства, що дало змогу з прийняттям «Книги згоди» утвердити спільні догматичні і культові засади євангелічного віросповідання. На цих засадах надалі було розпочато оформлення системи лютеранської ортодоксії, що відкрила нову сторінку в розвитку євангелічного віровчення.

Література

1. Leder H.-G. Johannes Bugenhagen Pomeranus – vom Reformator zum Reformator / H.-G. Leder. – Frankfurt am Main: Lang, 2002. – 440 S.
2. Feldmann C. Martin Luther / C. Feldmann. – Reinbek: Rowohlt, 2009. – 160 S.
3. Schilling H. Martin Luther. Rebell in einer Zeit des Umbruchs / H. Schilling. – München: Beck, 2014. – 720 S.
4. Котлярів П.М. Гуманіст і реформатор: освітні, релігійні та соціально-політичні практики Філіпа Меланхтона / П.М. Котлярів. – Київ – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – 360 с.
5. Press V. Soziale Folgen der Reformation in Deutschland / Press V. // Press V. Das Alte Reich. – Berlin: Duncker und Humblot, 1997. – S. 435-480.
6. Kaiser, König, Kardinal. Deutsche Fürsten 1500–1800 / R. Straubel, U. Weiss. – Leipzig; Jena; Berlin: Urania-Verlag, 1991. – 408 S.
7. Прокопьев А.Ю. Германия в эпоху религиозного раскола. 1555–1648 / А.Ю. Прокопьев. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2008. – 483 с.
8. Gehrt D. Der vergessene Nachfolger von Johannes Bugenhagen und Philipp Melancthon in Wittenberg. Bericht und Ausblick über die Forschung zu Paul Eber / D. Gehrt, P. Knüppfer // Paul Eber (1511–1569). Humanist und Theologe der zweiten Generation der Wittenberger Reformation. – Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2014. – S. 19-42.
9. Leppin V. Paul Eber und die Lehrkontroversen seiner Zeit / V. Leppin // Paul Eber (1511–1569). Humanist und Theologe der zweiten Generation der Wittenberger Reformation. – Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2014. – S. 43-64.
10. Kolb R. The "Three Kingdoms" of Simon Musaeus: A Wittenberg Student Processes Luther's Thought / R. Kolb // Collaboration, Conflict, and Continuity in the Reformation. Essays in Honour of James M. Estes on his Eightieth Birthday. – Toronto: Centre for Reformation and Renaissance Studies, 2014. – S. 297-321.
11. Hauschild W.-D. Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte / W.-D. Hauschild. – Gütersloh: Chr. Kaiser / Gütersloher Verlagshaus, 2005. – Bd. 2. Reformation und Neuzeit. – 978 s.
12. Koch E. Das konfessionelle Zeitalter – Katholizismus, Luthertum, Calvinismus (1563–1675) / E. Koch. – Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2000. – 360 s.

References

1. Feldmann C. Martin Luther / C. Feldmann. – Reinbek: Rowohlt, 2009. – 160 s.
2. Leder H.-G. Johannes Bugenhagen Pomeranus – Vom Reformator zum Reformator / H.-G. Leder. – Frankfurt am Main: Lang, 2002. – 440 s.
3. Schilling H. Martin Luther. Rebell in einer Zeit des Umbruchs / H. Schilling. – München: Beck, 2014. – 720 s.
4. Kotlyarov P.M. Humanist i reformator: osviti, religijni ta sotsial'no-politichni praktyky Filipa Melankhtona / P.M. Kotlyarov. – Kyiv – Vinnytsya: TOV «Nilan-LTD», 2017. – 360 s.
5. Press V. Soziale Folgen der Reformation in Deutschland / Press V. // Press V. Das Alte Reich. – Berlin: Duncker und Humblot, 1997. – S. 435-480.
6. Kaiser, König, Kardinal. Deutsche Fürsten 1500–1800 / R. Straubel, U. Weiss. – Leipzig; Jena; Berlin: Urania-Verlag, 1991. – 408 s.

7. Prokop'ev A.Yu. *Germaniya v epokhu religioznogo raskola. 1555–1648* / A.Yu. Prokop'ev. – SPb.: Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2008. – 483 s.

8. Gehrt D. *Der vergessene Nachfolger von Johannes Bugenhagen und Philipp Melanchthon in Wittenberg. Bericht und Ausblick über die Forschung zu Paul Eber* / D. Gehrt, P. Knüpfner // *Paul Eber (1511–1569). Humanist und Theologe der zweiten Generation der Wittenberger Reformation.* – Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2014. – S. 19–42.

9. Leppin V. *Paul Eber und die Lehrkontroversen seiner Zeit* / V. Leppin // *Paul Eber (1511–1569). Humanist und Theologe der zweiten Generation der Wittenberger Reformation.* – Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2014. — S. 43–64.

10. Kolb R. *The “Three Kingdoms” of Simon Musaeus: A Wittenberg Student Processes Luther’s Thought* / R. Kolb // *Collaboration, Conflict, and Continuity in the Reformation. Essays in Honour of James M. Estes on his Eightieth Birthday.* – Toronto: Centre for Reformation and Renaissance Studies, 2014. – S. 297–321.

11. Hauschild W.-D. *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte* / W.-D. Hauschild. – Gütersloh: Chr. Kaiser / Gütersloher Verlagshaus, 2005. – Bd. 2. *Reformation und Neuzeit.* – 978 s.

12. Koch E. *Das konfessionelle Zeitalter – Katholizismus, Luthertum, Calvinismus (1563–1675)* / E. Koch. – Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2000. – 360 s.

Karikov S.A.,

candidate of historical sciences, associate professor, National University of Civil Protection of Ukraine,

karikov.nuczu@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

THE MAIN ACTIVITY DIRECTIONS OF THE “SECOND GENERATION” OF LUTHERAN REFORMERS

The article presents the characteristics of the activity of the "second generation" of reformers who continued the work of Martin Luther. The author defined the peculiarities of their activity after the Augsburg Religious Peace of 1555. It is noted that the reformers in the 50's and 70's of the XVI century were focused on solving of theological problems, participating in the church service, teaching at schools and universities. It is concluded that the activity of the "second generation" of Lutheran reformers was a contribution to the successful solution of the confessional and political problems in the German society of the Early Modern Age.

Key words: *Reformation, confessionalization, Lutheranism, Augsburg Religious Peace, the Electoral District of Saxony, “second generation” of Lutheran reformers.*

